

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ

TO THE PROBLEM OF FORMING THE ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY OF FUTURE OFFICERS DURING TRAINING

Мета статті полягає в обґрунтуванні проблеми формування екологічної відповідальності майбутніх офіцерів у військових закладах вищої освіти. Проаналізовано ключові поняття: екологічна освіта, екологічне виховання, екологічний світогляд, екологічна культура, екологічні знання, екологічна відповідальність, екологічна безпека. Визначено важливість формування екологічної культури під час підготовки майбутніх офіцерів. Формування екологічної свідомості майбутнього військового спеціаліста передбачає реалізацію практичних навичок з урахуванням елементів охорони довкілля, відповідно до фахового спрямування. Сформованість екологічної свідомості зумовлює мотиви поведінки й діяльності, дозволяє критично оцінювати себе, цілеспрямовано формувати особистісні якості, зокрема екологічну відповідальність. Відповідальність – це зобов'язання особистості щодо виконання встановлених соціальних завдань і зобов'язань, а також необхідна міра моральної, матеріальної, адміністративної, карної або іншої відповідальності за їх невиконання. З'ясовано, що процес формування відповідальності військових фахівців за екологічну безпеку починається з розуміння екологічної ситуації (екологічні знання), усвідомлення наслідків (екологічне мислення), бажання та потреба виконання окресленого завдання. Обґрунтовано, що екологічне мислення є основою формування відповідальності за екологічну безпеку. Сучасний військовий фахівець повинен екологічно мислити, мати екологічну свідомість, глибоко науково обґрунтовано розуміти взаємний зв'язок людини і навколишнього середовища, аналізувати факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, приймати відповідні рішення. Передумовою екологічного мислення та свідомості є екологічні знання, а наслідком – екологічний світогляд та відповідальність за екологічну безпеку. Розв'язання екологічних проблем, які виникають під час воєнних дій, у значній мірі залежить від позиції, яку займають військові заклади вищої освіти, які здійснюють екологічну освіту і виховання майбутніх військових. Підготовка майбутніх офіцерів передбачає не лише освоєння екологічних знань в рамках військової спеціальності, а й зростання їх екологічної свідомості і відповідальності. Ці завдання вирішуються за допомогою реалізації екологічного підходу.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічне виховання, екологічний світогляд, екологічна культура, екологічні знання, екологічна відповідальність, екологічна безпека,

майбутні офіцери, військові заклади вищої освіти.

The purpose of the article is to substantiate the problem of the formation of environmental responsibility of future officers in military institutions of higher education. The key concepts are analyzed: ecological education, ecological upbringing, ecological outlook, ecological culture, ecological knowledge, ecological responsibility, ecological safety. The importance of the formation of an environmental culture during the training of future officers has been determined. The formation of the environmental consciousness of the future military specialist involves the implementation of practical skills taking into account the elements of environmental protection, in accordance with the professional direction. The formation of environmental consciousness determines the motives of behavior and activity, allows one to critically evaluate oneself, purposefully form personal qualities, in particular environmental responsibility. Responsibility is an individual's obligation to fulfill established social tasks and obligations, as well as a necessary measure of moral, material, administrative, criminal or other responsibility for their non-fulfillment. It was found that the process of forming the responsibility of military specialists for environmental safety begins with understanding the environmental situation (ecological knowledge), awareness of the consequences (ecological thinking), the desire and need to perform the outlined task. It is substantiated that ecological thinking is the basis of the formation of responsibility for environmental safety. A modern military specialist must think ecologically, have ecological consciousness, deeply understand the mutual relationship between man and the environment based on a scientific basis, analyze facts, identify cause-and-effect relationships, and make appropriate decisions. Environmental knowledge is a prerequisite for ecological thinking and consciousness, and an ecological worldview and responsibility for environmental safety are a consequence. Solving environmental problems that arise during military operations largely depends on the position taken by military institutions of higher education, which provide environmental education and training of future soldiers. The training of future officers involves not only the development of environmental knowledge within the framework of a military specialty, but also the growth of their environmental awareness and responsibility. These tasks are solved by implementing an ecological approach.

Key words: ecological education, ecological upbringing, ecological outlook, ecological culture, ecological knowledge, ecological responsibility, ecological safety, future officers, military institutions of higher education.

УДК 378.6.017

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/54.1.36>

Сьома Б.Б.,

викладач кафедри управління повсякденною діяльністю військ та тилового забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Суспільна свідомість людства формується через кожного члена суспільства. Виникнення війн, техногенних і технічних катастроф, спричинених діяльністю людини, все більше загрожують безпеці людства. Однією з характерних рис сучасного

суспільства є активне осмислення існуючих відносин людини з природою, пошуки шляхів формування екологічної свідомості кожного та екологічної безпеки загалом. Ці процеси спостерігаються в усіх сферах суспільної свідомості і на всіх рівнях – від повсякденного до науково-теоретичного.

Особливе загострення даної проблеми відбувається у часи війни та на місцях бойових дій. Тому величезний вплив має розуміння загальної екологічної безпеки та відповідальності за неї майбутніми військовими.

В останні роки деякі теоретичні питання проблеми формування екологічної свідомості майбутніми фахівцями різних галузей відображені в роботах В. Акоюн [1], Л. Білик [4], О. Варго [6], Г. Вархолик [7], Н. Єфіменко [9], Л. Курняк [11], В. Логвиненко [12] та ін.

Під час аналізу наукової літератури з проблем екологічної підготовки нами відмічено, що на сучасному етапі отримали поширення такі поняття: «екологічна освіта», «екологічне виховання», «екологічний світогляд», «екологічна культура», «екологічні знання», «екологічна відповідальність», «екологічна безпека» тощо.

Аналіз педагогічних досліджень показав, що у більшості випадків дослідники зосереджуються на процесі екологічної підготовки здобувачів у закладах вищої освіти, а проблему формування екологічної свідомості та відповідальності майбутніх військових фахівців за екологічну безпеку у публікаціях представлено недостатньо.

Мета статті полягає у обґрунтуванні проблеми формування екологічної відповідальності майбутніх офіцерів у військових закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Екологічним вважають суспільство, розвиток якого не суперечить природним процесам, яке зацікавлене в якісному розвитку, а не в експансії за рахунок природи та її ресурсів. До основних рис такого суспільства можна віднести: «а) збалансований обмін між людиною і природою, визнання природи суб'єктом, а не об'єктом, який віддає свої ресурси; б) світоглядну орієнтацію на гармонію з природою, формування екофільного типу свідомості, розвиток екологічної свідомості в широкому сенсі слова; в) пріоритет на розвиток особистості, творчості і самореалізації людини» [6, с. 14].

Сучасна екологія є яскравим прикладом міждисциплінарного комплексного напрямку. Вона належить до наук, які виникли на стику багатьох наукових дисциплін, і відображає як глобальність задач, так і багатомірність форм інтеграції методів і спрямувань наукового пошуку. Ефективна взаємодія різних наукових дисциплін є обов'язковою умовою розвитку цього перспективного і такого, що швидко розвивається, напряму наукового дослідження, яке набуває все більшого значення у визначенні оптимальних шляхів розвитку людської цивілізації. Розвиток екології став особливо інтенсивним у зв'язку з ростом впливу господарської діяльності людства на довкілля, набув у наш час планетарний і, навіть, космічний характер. Перетворення екології із суто біологічної наукової

дисципліни в досить широку галузь знань, яка включає в себе суспільні і технічні аспекти, у сферу діяльності, що сприяє вирішенню складних політичних, ідеологічних, економічних, етичних і інших питань, дало можливість поєднати різні напрями науки і практики, зростання компетентності екологічних досліджень, їх чітко виражений міждисциплінарний характер породжують багато суттєвих світоглядних і методологічних труднощів.

Екологія як проблема виживання людства стосується всього суспільства. Основним тут є природні ресурси як засіб розвитку продуктивних сил і середовище, у якому відбувається екологізація усіх сфер суспільного життя. Основне для екологічної підготовки як навчальної дисципліни є визначення: кого навчати, чого навчати і як навчати. З поміж функцій екологічної підготовки найскладнішою є освітньо-виховна. Саме тут міститься багато непевного, невизначеного і суперечливого. Зокрема, «соціальна необхідність екологізації освітнього процесу, формування екологічних знань здобувачів освіти» [7, с. 89].

Екологічні знання – це «перевірений практикою логічний результат пізнання природи, її екологічних взаємозв'язків, адекватне відображення її в свідомості людини у вигляді екологічних уявлень, понять, суджень, теорій» [5, с.23]. Екологічні знання включають «усвідомлення та розуміння дії екологічних законів, принципів взаємовідносин різних об'єктів природи між собою та з людиною, організації, управління, використання природи та її ресурсів для забезпечення життєдіяльності людини і людства, необхідності побудови відносин між природою і людиною на розумних началах» [3, с. 33].

Екологічні знання реалізуються через систему освіти. Екологічну освіту ЮНЕСКО розглядає в рамках окремої програми як самостійну науку. Відповідно до цього кожна держава розробляє свою національну програму екологічної освіти, яка попри загальнонаукові підходи ґрунтується ще й на «традиціях окремих народів, передусім у гуманітарній сфері. У багатьох країнах світу питання екологічної освіти та виховання в сфері дискусій про їх правомірність та місце в загальній системі освіти, що тривала протягом передостанніх 10–15 років, змістилася, і не без успіхів, у площину практичної реалізації» [2, с.71]. Водночас вважаємо, що соціально-науковий статус екології, межі її компетенції не є однозначними. Не дискутуючи з цього приводу, нагадаємо, що сучасна екологія зближується з іншими науками, видозмінюючи їх у тій частині, де йдеться про взаємодію живого з його навколишнім середовищем.

Дослідники Л. Білик [4], М. Дробноход, Ф. Вольвач, С. Іващенко [8] доводять, що в основі екологічної освіти є розвиток екологічного мислення. Окрім екологічного мислення таким результатом є «розширення екологічної

свідомості, формування екологічної культури, що забезпечують виховання у студентів почуття переконаності діяти в напрямку раціонального природокористування» [4].

Екологічний підхід у сучасному звучанні цього слова – це не наука, а певним чином «спосіб орієнтації в об'єктивному світі. Ця орієнтація може бути застосована до аналізу будь-яких систем» [10, с. 82]. Важливим є те, що екологічний підхід за своєю суттю, направленістю, цілями, технологічними особливостями найбільше спрямовує курсанта на формування екологічного світогляду, а його професійне становлення забезпечує активізацію механізмів самовиховання, саморозвитку, саморегуляції особистості, що є важливою основою формування відповідальності за екологічну безпеку.

Зрозуміло, що недооцінка будь-якої з цих складових негативно позначається на результативності екологічної підготовки. Світовий досвід засвідчує, що існують два підходи до розгортання змісту екологічної освіти: мультидисциплінарний (екологізація існуючих навчальних дисциплін відповідно до специфіки їх змісту) і внутрішньодисциплінарний (введення в навчальний план спеціального предмета екологічного змісту). Перший напрям передбачає виділення екологічного компонента в усіх навчальних дисциплінах на міжпредметній основі, другий напрям передбачає введення спеціального предмета екологічного змісту, що забезпечить можливість інтегрувати різні аспекти екологічних знань і реалізувати комплексне розкриття проблем екології. На нашу думку, формуванні екологічної свідомості майбутніх офіцерів під час здобуття вищої освіти доцільним є поєднання обох підходів.

Виходячи зі змісту комплексної екології, яка розглядається «як цілісна система знань, що поєднує в собі основні аспекти взаємозв'язків між людиною і навколишнім середовищем» [2, с. 54].

Згодом науковці, серед яких Г. Білявський та Г. Пустовіт розробили проект Концепції неперервної екологічної освіти та екологічного виховання в Україні, де зазначено, що «створення цілісної концепції як системи поглядів на взаємозв'язки людини, суспільства і природи є важливим завданням сучасності» [13, с. 17]. Ця концепція ґрунтується на широко визнаній в усьому світі ідеї сталого розвитку, що передбачає задоволення потреб людського суспільства за умов збереження здатності природи до самовідновлення, орієнтує національну систему екологічної освіти на загальнолюдські цінності, ідеї гуманізму, демократії та на вдосконалення внутрішнього світу людини.

Вчені опрацювали концепцію екологічної освіти і виховання та визначили такі провідні екологічні ідеї: «розвиток і цілісність природи в сфері життя; взаємозв'язок історії суспільства і природи; змінування природи в процесі праці; середовище

і здоров'я людини; природа в морально-естетичному розвитку особистості; оптимізація взаємодії в системі природа-суспільство-людина» [5, с. 24].

Мета екологічної освіти досягається на основі функціонування у єдності її компонентів. Серед них змісту належить системотвірна роль. Зміст екологічної освіти відображає соціальний досвід взаємодії людства з навколишнім середовищем. Отже, у змісті екологічної освіти наявні такі складові: наукові знання про зв'язки у системі «людина-суспільство-природа»: система уявлень, понять, закономірностей, які відображають філософські, технічні, правові й морально-етичні аспекти екології у їх розвитку; наукові знання про доцільні способи діяльності у навколишньому середовищі, які забезпечують раціональне природокористування, підтримання здатності природи до самовідновлення; досвід емоційно-ціннісного відношення людства до навколишнього середовища: почуття, мотиви, відношення, ціннісні орієнтації, переконання, на основі яких формується усвідомлення людиною свого місця у світі і готовність до відповідальної практичної діяльності; досвід практичної, у тому числі й творчої діяльності людини у природі: володіння вміннями, навичками, звичками екологічно доцільної поведінки та діяльності в природі згідно правових, моральних, етичних, санітарно-гігієнічних вимог, здорового способу життя [5, с. 47].

Дослідники зауважують, що набагато складніше вирішити проблему екологічного виховання у закладах освіти [7; 9; 11; 13]. На думку Л. Курняк, «недостатньо розглядається питання про роль екологічної культури в системі цінностей студентської молоді; особливості її формування засобами навчального процесу та в позаурочний час. Практично випали з поля зору дослідників і такі проблеми, як «роль екологічної практики, утвердження екологічних пріоритетів у процесі практичної діяльності студентів (будівельні заходи, різноманітні роботи у сфері сільськогосподарського виробництва тощо). Потребує пояснення і те, чому саме екологічні пріоритети найбільш активно єднають сучасну студентську молодь в системі політичної участі» [11, с. 5]. Дослідниця запропонувала визначення поняття «екологічна культура студентської молоді як багатомірний комплекс духовної культури особистості, який включає три взаємопов'язаних компоненти: екологічні знання, екологічні почуття і екологічну діяльність» [11, с. 8].

Якщо екологічна освіта людини визначається сукупністю її знань про особливості взаємодії суспільства з природою, то екологічне виховання має набагато складніший зміст. Воно, крім екологічних знань, включає в себе широкий спектр найрізноманітніших людських якостей і характеристик, певний світогляд і світосприйняття, моральні, правові,

екологічні, соціальні принципи та норми. Тому воно не мислиме у відриві від естетичної, моральної, правової освіти та виховання. Не злічити прикладів варварського ставлення до природи людей екологічно освічених. Екологічне ж виховання передбачає формування таких гуманістичних якостей особистості, які, ставши її внутрішнім надбанням, функціонують у практиці повсякденного життя як внутрішній регулятор і контролер поведінки людини. Екологічно вихована людина не з примусу, а саме з принципів не дозволяє собі заподіяти шкоду природі. Екологічне виховання сьогодні є вирішальною умовою екологічної безпеки.

Дослідники В. Акопян [1], О. Варго [6], Курняк Л. М. [11], виходячи з розуміння свідомості як відображення суспільного буття і маючи справу з свідомістю вже не як з процесом відображення, а як з певним продуктом відображення, зосереджують увагу на вивчення співвідношення свідомості з діяльністю людей, спрямованою на зміну перетворення дійсності. Під екологізацією розуміють «процеси, пов'язані з оптимізацією і гармонізацією взаємозв'язків між суспільством і природою, і зміни, які виникають у духовній і матеріальній сфері життя в зв'язку з вимогами сучасної екологічної ситуації, трансформацією суспільного буття» [11, с. 7].

Таким чином, формування екологічної свідомості це зміна спрямованості, орієнтація на адекватніше відображення стану зовнішнього середовища і, відповідно до ціннісних установок, в потребах та діяльності людини. Щодо змісту формування екологічної свідомості, необхідно відмітити, що це свідомо і несвідомо, організована і стихійна зміна звичного стилю мислення, знань, традиційних поглядів, ідей, норм, оцінок, ідеалів, принципів, переконань, моральних відносин зміна, спрямована на оптимізацію взаємодії суспільства і природи.

Екологічна культура спеціаліста є невід'ємною складовою професіоналізму: «з одного боку, це специфічний напрям фахової підготовки, а з іншого, компонент всіх інших видів знань, умінь і навичок гуманістично спрямованої діяльності. Вона розглядається як сутнісна характеристика особистості майбутнього спеціаліста, один з показників рівня його фахової підготовки, цілісне особистісне утворення, яке характеризується сформованим ціннісно-мотиваційним ставленням до навколишньої дійсності та людства, високим рівнем оволодіння системою екологічних знань, знань нормативних документів, способами творчої екологічної діяльності, що дозволяє особистості найбільш повно реалізувати себе в професійній діяльності» [9, с. 8].

Важливим у підготовці майбутніх офіцерів ЗСУ є формування екологічної культури [12].

Формування екологічної свідомості майбутнього військового спеціаліста передбачає реалізацію практичних навичок з урахуванням елементів охорони довкілля, відповідно до фахового спрямування. Сформованість екологічної свідомості зумовлює мотиви поведінки й діяльності, дозволяє критично оцінювати себе, цілеспрямовано формувати особистісні якості, зокрема екологічну відповідальність. Відповідальність – це зобов'язання особистості щодо виконання встановлених соціальних завдань і зобов'язань, а також необхідна міра моральної, матеріальної, адміністративної, карної або іншої відповідальності за їх невиконання. Що стосується відповідальності військових фахівців за екологічну безпеку, то процес формування починається з розуміння екологічної ситуації (екологічні знання), усвідомлення наслідків (екологічне мислення), бажання та потреба виконання окресленого завдання. Екологічне мислення є основою формування відповідальності за екологічну безпеку. Сучасний військовий фахівець повинен екологічно мислити, мати екологічну свідомість, глибоко науково обґрунтовано розуміти взаємний зв'язок людини і навколишнього середовища, аналізувати факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, приймати відповідні рішення. При цьому зауважимо, що передумовою екологічного мислення та свідомості є екологічні знання, а наслідком – екологічний світогляд та відповідальність за екологічну безпеку.

Висновки. Розв'язання екологічних проблем, які виникають під час воєнних дій, у значній мірі залежить від позиції, яку займають військові заклади вищої освіти, які здійснюють екологічну освіту і виховання майбутніх військових. Підготовка майбутніх офіцерів передбачає не лише освоєння екологічних знань в рамках військової спеціальності, а й зростання їх екологічної свідомості і відповідальності. Ці завдання вирішуються за допомогою реалізації екологічного підходу в освітньому процесі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в узагальненні досвіду екологічного виховання у військових закладах вищої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акопян В. Основні чинники формування екологічної свідомості особистості. Вища освіта України. 2011. № 2. С. 41-47.
2. Бачинський Г. Основи соціоекології. К.: Вища школа, 2005. 238 с.
3. Бегека А. Екологічна освіта: стан і завдання. Рідна школа. 2005. № 6. С. 33-34.
4. Білик Л. І. Теоретико-методичні основи формування екологічної відповідальності студентів у системі виховної роботи вищого технічного навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» Черкаси, 2005. 51 с.

5. Білявський Г.О., Фурдуй Р.С. Основи екологічних знань. К. Либідь, 2005. 288с.

6. Варго О. М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03. Х., 2006. 19 с.

7. Вархолик Г. В. Концептуальні аспекти виховання екологічної культури студентів в умовах позааудиторної діяльності. Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. пр. 2015. Вип. 43. С. 88–91.

8. Дробноход М.І., Вольвач Ф.В., Іващенко С.І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою: монографія. К.: МАУП, 2000. 76 с.

9. Єфіменко Н. П. Особливості формування екологічної культури студентів вищих техніч-

них закладів освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Х., 2000. 18 с.

10. Крисаченко В.С. Екологічна культура. К.: Заповіт, 2006. 350 с.

11. Курняк Л. М. Формування екологічної культури студентської молоді в умовах системних трансформацій в сучасній Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 00.09.10. К., 2007. 18 с.

12. Логвиненко В. М. Педагогічні засади формування екологічної культури курсантів і студентів вищих навчальних закладів МНС України. Вісн. ЛДУ БЖД, 2011. № 5. С. 188–192.

13. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. К. Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с